

Олександр Романченко
(Київ)

АРХІТЕКТУРНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОНАСТИРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ РУСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ РЕФОРМАТИВ У XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ

Реформатами або *францисканцями-реформатами* називають відгалуження Ордену Братів Менших (Ordo Fratres Minores), що організаційно виокремилася в першій половині XVI ст. в Італії як одна з груп обсервантів¹.

Колискою Реформатів вважається монастир *Fontecolombo*² неподалік Риму, зведений у стилістиці раннього ренесансу з ремінісценціями готики. Швидко поширюючись на Апеннінському півострові, реформатські осередки в 1532 році отримали право на заснування окремих монастирів для прибічників «повнішої обсервації», а в 1579 році – дозвіл на власні статuti.

Поширенню реформатських монастирських спільнот у середовищі католицької церкви посприяла т. зв. *riformella*³, ініційована в першій половині XVII ст. в Італії, суть якої полягала в якнайточнішому наслідуванні принципів суворого аскетизму, проголошених Франциском Ассизьким⁴.

Першими прибічниками «суворішої обсервації» на землях Речі Посполитої стали монахи-бернардини⁵. Будучи прихильниками реформістичних течій, починаючи від 80-х років XVI ст., вони часто відвідували Італію з метою ознайомлення зі способом життя тамтешніх Реформатів. Оскільки запровадити реформатський рух на теренах Речі Посполитої в межах існуючих провінцій Бернардинів їм не вдалося, було розпочато створення власних кляшторів.

Незважаючи на певні складнощі організаційного характеру, завдяки прихильності численних світських і духовних благодійників та особисто короля, на початку XVII ст. з магнатсько-шляхетських фундацій було закладено перші реформатські монастирські осідки, зокрема в Пінчові та Веліцці біля Кракова, а також у Варшаві. До середини XVII ст. постало ще два десятки кляшторів, зокрема в межах Руського воєводства – у Перемишлі (1629) та у Львові (1630), а в другій половині XVIII ст. фундаційна активність поширилася, зокрема на Волинь та Поділля.

У 1746 році з Малопольської провінції Реформатів було виділено кілька монастирів – у Львові, Раві-Руській, Судовій Вишні та Холмі⁶ з метою створення на їхній базі Руської кустодії. Зокрема, протягом наступних двох десятиліть кількість монастирських згромаджень в кустодії, відданих під опіку Матері Божої Болісної, досягла десяти. З'явилися нові осідки в Кременці (1744), Золочеві та Великих Дедеркалах (1748), Крилові (1753), Букачівцях (1757), а також у Жорнищі (1766)⁷.

Враховуючи зазначені кількісні зміни, у 1763 році кустодія отримала статус провінції зі збереженням своєї назви – Руська.

Варто зазначити, що протягом першої половини XVII – XVIII ст. реформатський рух набув значного поширення – провінції та кустодії було засновано в Баварії, Угорщині, Чехії, Хорватії, Семигороді, Константинополі, Триденті, у Пруссії та Силезії⁸. Процеси секуляризації наприкінці XVIII ст. призвели до регресу розвитку руху Реформатів, а в 1897 році було ліквідовано відмінності між різними частинами Ордену Братів Менших Обсервантів.

Як уже зазначалося, Реформати не створили окремого ордену, однак мали власну адміністративну структуру – кустодії та провінції, а також власне партикулярне право – генеральне й провінційне законодавство, т. зв. статuti.

Зовнішнім проявом обітниць щодо «найвищої і найсуворішої убогості» була будівельна діяльність Реформатів, яка повинна була відповідати заповіту Святого Франциска: «Нехай побоюються Браття прийняти храми, житло, і все, що збудовано для них, якщо це не відповідає святій убогості, яку ми обіцяли..., і повинні вони знаходити там прихисток лише як подорожні»⁹.

Окрім загальних міркувань стосовно виняткової бідності, Реформатами в Речі Посполитій упродовж першої половини XVII ст. вироблено конкретні приписи та вимоги щодо монастирського будівництва, які були сформульовані в статутах¹⁰.

Монастирі першої половини XVII ст., зведені з дерева як будівельного матеріалу, що особливо виразно підкреслював їхню простоту й убогість, були спустошені під час подій т. зв. «Потопу» 1655–1660 років. Муроване будівництво почало активно впроваджуватися, починаючи від середини XVII ст., коли, згідно зі статутними приписами, було сформульовано певну архітектурно-художню програму створення реформатських монастирських комплексів, що вирізнялися характерною об'ємно-просторовою композицією та архітектурно-стилістичним трактуванням елементів декору фасадів та інтер'єрів. Ця програма послідовно реалізовувалася протягом наступного століття.

Загалом будівля реформатського монастирського костелу – це максимально проста композиція з двох невеликих прямокутних у плані об'ємів, сполучених між собою: вужчого – презбітерію і ширшого – нави. Обидва об'єми, укриті двосхилими дахами, фланкуються з боку головного входу та з боку вітваря фронтонами. Презбітерію, де містяться головний вітвар і монастирський хор, відділений від об'єму нави стіною з арковим прорізом.

Позаяк кількість дзвонів була обмежена двома, дзвіничні вежі не споруджували ні в складі будівлі костелу, ні як окремі споруди. Сигнатура з одним-двома малими дзвонами розміщувалася найчастіше над презбітерієм. Використання музичних інструментів під час літургійних відправ забороняли, тому музичний хор у костелі не влаштовували. Варто зазначити, що, починаючи з XVIII ст., поширилася традиція влаштування перед костелами каплиць Хресної дороги – т. зв. кальварій¹¹.

Статuti Реформатів вимагали, щоб костели будували «так, аби нічим особливим не вирізнялися ні зовні, ні всередині – ні багатством, ані величчю». Інтер'єри як нави, так і презбітерію оздоблювали скромним архітектурним декором на основі тосканського ордену та перекривали зазвичай напівциркульними склепіннями з розпалубками над віконними та дверними прорізами.

Для інтер'єрів храмів характерні два типи об'ємно-просторових вирішень. Бічні стіни нав могли бути трактовані як площини з віконними прорізами та пілястрами між ними, або ж при стінах влаштовували пілони з накладеними на них пілястрами, утворюючи ніші для розміщення бічних вітварів. Варто зазначити, що відповідно до вимог убогості стосовно оздоблення інтер'єрів, заборонялося золотити вітварі та ікони. Вітварі дозволялося виготовляти одноярусними з деревини волоського горіха (у випадку її відсутності – з дуба).

Загалом реформатський монастир – це функціонально обґрунтована система будівель, згрупована навколо прямокутного в плані замкнутого внутрішнього дворику з криницею. При цьому однією зі стін внутрішнього двору є бічна стіна костелу. Корпус келій споруджували зазвичай двоповерховим, де найбільшим за площею приміщенням була трапезна, а вздовж периметру внутрішнього двору традиційно влаштовували коридор. Перший поверх переважно мав склепінчасті перекриття, а другий – пласкі дерев'яні.

Оскільки в заповіті Святого Франциска Ассизького було прямо вказано: «І я працював своїми руками і бажаю працювати; і це моя тверда воля, щоб всі браття займалися гідною власноручною працею»¹². Біля монастирів, якщо було можливо, облаштовували земельні ділянки для садів та городів, обведені мурами.

Суворі й прості форми будівель реформатських монастирських комплексів не були такими ефективними як будівлі інших католицьких орденів. І хоча святині споруджували в пануючому в XVII–XVIII ст. стилі бароко, проте вони вирізнялися надзвичайною простотою оздоблень. Традиційно архітектурний декор, що ґрунтувався на засадах тосканського ордера, зосереджувався на головному фасаді костелу, у той час як бічні та тильний фасади, а також фасади монастирського корпусу були практично позбавлені оздоблень, за винятком увінчувальних карнизів.

Хоча конкретні розміри для спорудження костелів та келій законодавчо не регламентувалися, фундаторам не дозволялося вказувати розміри й стилістику майбутніх будівель, а архітектор, опрацьовуючи проект разом із двома монахами, визначеними провінціалом, повинен був дотримуватися приписів статуту. Ці самі два ченці наглядали за ходом будівельних робіт.

Зведені костели й кляштори було заборонено самочинно змінювати та перебудовувати, а для проведення значних відбудовчих робіт після руйнувань або пожеж вимагали розробити та узгодити з провінціалом проект.

На нашу думку, на формування характерного образу реформатських монастирів у Речі Посполитій певний вплив могла мати архітектура будівель згаданого монастиря *Fontecolombo*. Наскільки можна судити з наявного ілюстративного матеріалу, комплекс будівель цього центральноіталійського монастиря було сформовано навколо прямокутного замкнутого дворика, і він так само має риси суворого аскетизму. Костел монастиря *Fontecolombo* є невеликим, однонавовим, без веж та трансепта храмом, який ледве перевищує прилеглий двоповерховий корпус келій. Основним композиційним акцентом головного фасаду костелу є велике кругле вікно над порталом, а його бічний фасад ритмічно розчленований плоскими пілястрами та невеликими віконними прорізами без наличників.

Прототипом мурованих реформатських храмів Малопольської провінції¹³, з якої згодом виокремилася Руська провінція, вважається костел у Велічці поблизу Кракова, споруджений упродовж 1624–1626 років коштом короля Зигмунта III з прибутків місцевої соляної копальні¹⁴. Однонавовий храм ошатливо зведений, має добрі пропорції. Серед елементів скупкої декорації фасадів можна відзначити хіба що неширокий увінчувальний карниз. Трикутний фронтон головного фасаду подекуди прикрашено барельєфними зображеннями святих, розміщених у трьох неглибоких нішах. Три ніші на осі головного, подекуди й на вівтарному фронтоні, до певної міри, стали своєрідним знаковим елементом, часто вживаним при будівництві мурованих реформатських святинь. Пілястри як на головному, так і на бічному фасаді костелу відсутні. Варто зауважити, що скелетні конструкції на фасадах костелу та келій, виконані із залізобетону, є наслідком проведених кілька десятків років тому ремонтно-реставраційних робіт, метою яких було зміцнення основних конструкційних елементів будівлі.

Головна святиня Малопольської провінції Реформатів – Краківський монастир Святого Казимира, зведений у межах міських мурів у 1666–1672 роках коштом кам'янецького каштеляна Ф. Шембека, теж є типовим зразком реформатських будівель. Костел поєднує риси, притаманні стилістиці ренесансу та раннього бароко. Фронтон головного фасаду костелу, подібно до велічківського, прикрашають три ніші зі скульптурними зображеннями святих. Нижче ніш містяться невеликі отвори у вигляді бійниць, які слугують продухами для горищного простору, а ще нижче – карниз із пілястрами. Монастир Святого Казимира, з урахуванням його особливого статусу, очевидно, мав певний вплив на формування архітектурно-стилістичних особливостей реформатських будівель Малопольської, а також Руської провінції.

Найдавнішою збереженою будівлею Реформатів в Україні є костел Святого Казимира біля підніжжя Високого Замку у Львові. Дерев'яний костел із монастирем на цьому місці був збудований у 1630 році коштом різних добродійників, завдяки старанням одного з перших послідовників Реформатів у Речі Посполитій – отця Бонавентури з Перемишля¹⁵.

Після того як у 1648 році дерев'яні монастирські будівлі згоріли, кам'яний костел на тому самому місці був зведений практично одночасно з однойменним краківським костелом (упродовж 1656–1664 років) з фундації кам'янецького каштеляна М. Бігановського¹⁶. Об'ємно-просторова композиція львівського костелу цілком відповідає статутним приписам. Бічні фасадні стіни святині, подібно до згаданих костелів у Кракові та Велічці, позбавлені архітектурного декору за винятком увінчувального карниза та двох контрфорсів, які, радше, мають пізніше походження. В інтер'єрі бічні стіни наві поділені пілонами на три прясла, а презбітерія має гладкі стіни та перекритий

подібно до нави півциркульним склепінням. Архітектурно-декоративний вистрій головного фасаду в стилістиці розвиненого бароко виразно вказує на його пізніше походження. Згідно з історичними даними¹⁷, храм перебудовували в 1730 році коштом київського ловчого Францішка Завадського.

Імовірно, для виконання цих робіт міг бути залучений відомий архітектор італійського походження Паоло Фонтана¹⁸. Під час реконструкції головний фасад костелу було позбавлено надмірної аскетичної суворості, характерної для реформатських храмів першої половини XVII ст., та вирішено подібно до композиційної схеми, започаткованої римським костелом Іль-Джезу. Відомо також про ліквідацію монастиря в 1783 році та проведення ґрунтовної реконструкції його приміщень у 1877 році під керівництвом архітектора Ігнатія Віняра для потреб шпиталю та школи Сестер-Шариток з улаштуванням музичного хору та розписом стін в інтер'єрі¹⁹.

До творчої спадщини Паоло Антоніо Фонтана (1696–1765), якого називали найвідомішим архітектором Любельщини та Волині, окрім широко відомих творів, що вирізняються особливим динамізмом та експресивністю, зокрема Єзуїтського костелу в Кременці, костелів Святого Йосипа в Ізяславі, Святої Анни в Любартові²⁰, Греко-католицької катедри в Холмі, належать також монастирі реформатів у Раві-Руській (1737), Судовій Вишні (1741) та в Холмі (1738–1750). Значна кількість зведених відомим зодчим реформатських святинь пояснюється тим, що П. Фонтана понад 30 років був придворним архітектором великого коронного маршалка литовського Павла Кароля Сангушка, який приятелював із Реформатами.

Майстрові імпровізації, який активно використовував широку палітру виражальних засобів, характерних для стилю бароко, П. Фонтана навіть у рамках встановлених жорстких статутних обмежень та приписів вдалося створити кілька монастирських ансамблів, що несуть відбиток його своєрідного творчого почерку.

Зосереджуючись на композиційному вирішенні головних фасадів костелів, основна увага зодчого концентрується на стримано трактованих, проте ошатних фронтонах барокових обрисів, оздоблених сандриками, пілястрами, нішами, іншими архітектурно-декоративними елементами. Навіть бічні фасади мають членування у вигляді розкрепованих пілястр, а в костелі Святого Михайла в Раві-Руській бароковий фронтон із сандриком зведено не лише на головному фасаді, але й над презбітерієм. Інтер'єр цього самого костелу також відзначається порівняно «пишним» оздобленням. На пристінні стовпи-пілони, що несуть підпружні арки склепінь, накладено здвоєні пілястри. Нава, поділена на три прясла, перекрита циліндричним склепінням із розпалубками, а два прясла монастирського хору перекрито хрестовими склепіннями.

Зі збереженого листування між фундатором і провінціалом відомо, що П. Фонтана приїздив до Судової Вишні для визначення місця під будівництво кляштора з Рави-Руської, де він наглядав за будівництвом монастиря Реформатів²¹.

До Судової Вишні Реформати прибули в 1730 році, а будівництво монастиря було закінчено в 1741 році. Фундаторами костелу Вознесіння Пресвятої Діви Марії з кляштором були Я. Семінський – львівський каштелян і Ф. Завадський – київський ловчий, а землі під фундацію надав король Август III²². Подібно до рава-руського, у судово-вишенському костелі нава теж трипряслова, презбітерія нижчий і вужчий за неї, двопрясловий. Зі сходу до костелу прилягає будівля кляштору. Фасади костелу в Судовій Вишні дійшли до нашого часу в значно перебудованому вигляді, однак, судячи з іконографічних матеріалів, первісно вони були стриманішими, порівняно з костелом у Раві-Руській.

Костел Реформатів у Холмі, який також було збудовано за проектом П. Фонтана в 1750 році, до нашого часу дійшов у значно зміненому вигляді. Оскільки храм міститься поза межами України, відповідні матеріали щодо цього об'єкта нами не опрацьовувалися.

Отже, завдяки творчій діяльності П. Фонтана, який звів та реконструював названі монастирі Руської провінції, було значно змінено усталений погляд на архітектуру фасадів та інтер'єрів костелів Реформатів – на зміну вкрай простим аскетичним формам прийшли більш виразно окреслені – барокові, які, проте, продовжували формуватися з використанням найпростішого з ордерів – тосканського.

Стриманими архітектурними формами відзначається монастир Святого Петра з Алькантари в Кременці, запроєктований придворним архітектором родини Собеських – Антоніо Каstellо (*Antonio Castello*) – коштом фундаторки Терези Вишневецької, вдови краківського каштеляна. Роз-

роблений проект було затверджено капітулою, а в 1746 році автор проекту приїздив до Кременця для огляду місця будівництва монастиря²³.

Із візитації 1802 року, складеної М. Ходоровичем, довідуємося, що «до 1745 року костел з кляштором були дерев'яні, які під час випадкової пожежі згоріли. Пізніше з ласки познанського воєводи Станіслава Потоцького муровані костел із кляштором були збудовані в 1771 році (очевидно, вказана дата завершення будівництва). Структура костелу є звичайною, дві частини його становить нава, третя частина – презбітерій з монастирським хором»²⁴.

Нава костелу перекрита напівциркульним склепінням із розпалубками, а вівтарна частина – хрестовими склепіннями. Підпружні арки склепіння, оперті на пласкі пристінні пілони, декоровані спареними пілястрами тосканського ордеру. Такими ж пілястрами з антаблементом оформлені фасади споруди. Двоповерхові, прямокутні в плані зі внутрішнім двориком келії прилягають до південного фасаду костелу. Католицький монастир було ліквідовано в 1807 році. Незважаючи на його перебудову для розміщення православного монастиря, колишній костел і келії практично повністю зберегли первісну об'ємно-просторову структуру та архітектурне оздоблення, яке традиційно було зосереджене на головному фасаді, зокрема трикутний фронтон із трьома нішами по осі. Збереглася навіть первісна барокова сигнатура над вівтарною частиною.

Зовсім мало відомостей маємо про кляштор Святого Хреста в містечку Великі Дедеркали, що неподалік Кременця. Реформати тут перебували з 1748 року. У 1757–1760 роках кременецький підстароста *Michal do Grotius Preys* надавав кошти для будівництва монастирського комплексу з бароковим костелом, оздобленим аттиком²⁵. Комплекс було споруджено, ймовірно, Яном Колумбані (*Jan Kolumbani*)²⁶, будівничим середини XVIII ст. Після скасування в 1891 році монастиря тут розміщувалася учительська семінарія, а згодом – пенітенціарний заклад.

Про кляштор під титулом Святого Франциска Ассизького в Букачівцях (нині містечко в Івано-Франківській області) також відомо небагато. Його будівництво розпочалося в 1757 році коштом власників містечка Владислава Лушівського та згодом – кам'янецького каштеляна М. Стадницького. Автор проекту будівництва невідомий. У 1768 році незавершеному монастирю було надано статус конвенту. Після «розбору» Польщі в 1807 році, коли мурування досягли відміток вікон, згідно з рішенням австрійського цісаря Йозефа II, костел підлягав касації. Обмірними кресленнями плану, датованими 1808 роком, монастирський комплекс фіксується у вигляді традиційного прямокутника зі внутрішнім двором. У 1812 році розглядалося питання щодо розташування в монастирі військових казарм, подальша доля цих будівель невідома²⁷.

Інформації щодо будівельної діяльності Реформатів у Золочеві роздобути не вдалося.

Останнім об'єктом, збудованим Реформатами Руської провінції, є монастирський комплекс у селі (давніше – містечко) Жорнище на північний схід від Вінниці (нині Іллінецький район) з костелом Святого Яна Євангеліста, зведений у 1766 році. Автора проекту будівництва монастиря не встановлено.

У Російському державному історичному архіві в м. Санкт-Петербурзі вдалося розшукати креслення «План местоположенію упраздненнаго Жорнищскаго католическаго монастиря съ его окрестностію», «снятый с натуры» в 1834 році підпоручиком 3-го саперного батальйону Тімашовим (монастир ліквідовано в 1832 році)²⁸. На плані земельної ділянки монастиря з прилеглими територіями зображено монастирський будинок з костелом «в одной связи», будинок із броварнею та конюшнею, комору, криницю, інші будівлі та споруди, обнесені монастирськими мурами». У межах мурів також містився регулярно розпланований сад. Майданчик перед головним входом до костелу мав окрему огорожу. Там, імовірно, було влаштовано кальварію.

На окремому аркуші подано креслення «Фасады к плану», виконані тим самим автором. Зокрема, креслення фасаду «между литеръ А и Б» – тильний фасад монастирського комплексу. Однонавовий костел має традиційну об'ємно-просторову структуру – об'єм презбітерію нижчий і вузьчий, порівняно з об'ємом нави. У межах фронтона з боку вівтаря містяться три прямокутні ніші зі скошеними «по-бароковому» кутами. Над вівтарним об'ємом встановлено сигнатуру, яка, ймовірно, була змінена під час ремонтів, оскільки видається дещо завеликою. Силуетно прокреслений фронтон головного фасаду за загальною композицією близький до фронтонів згаданих костелів Святого Михайла в Раві-Руській та Святого Казимира у Львові, автором яких є П. Фонтана. Отже, можемо зробити припущення, що костел у Жорнищі міг бути твором цього визначного зодчого (помер у 1765 році). Це припущення може стати ймовірнішим у разі встановлення авторства П. Фонтани щодо

будівлі Домініканського собору у Вінниці (1758)²⁹. Простежити на кресленні архітектурні деталі фронтона головного фасаду костелу в Жорнищі, на жаль, неможливо, за винятком двох складно профільованих декоративних ваз, які ефектно розміщені на наріжних кутах. Натурні дослідження дозволять виконати повнішу архітектурно-стилістичну оцінку цього об'єкта.

До костелу впритул прилягає одноповерховий келійний корпус, перекритий високим дво-схилим дахом. Відзначимо, що увінчувальний карниз кляштора є більш розвиненим, порівняно з карнизом костелу.

Отже, можна стверджувати, що в Україні збереглася більшість будівель колишньої Руської провінції Реформатів (із них лише два, а саме в Холмі та Крилові, містяться на території Польщі). Костели та кляштори у Львові, Раві-Руській і Кременці є пам'ятками архітектури та містобудування національного значення, монастирський комплекс у Великих Дедеркалах – пам'яткою архітектури та містобудування місцевого значення, а в Жорнищі – щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

Зазначені об'єкти, об'єднані спільними об'ємно-просторовими та архітектурно-стилістичними вирішеннями, ілюструють більш ніж столітній хронологічний діапазон розвитку архітектурно-будівельної діяльності Реформатів Руської провінції – від започаткування мурованого будівництва в середині XVII ст. до кінця другої половини XVIII ст., коли було прийнято рішення щодо припинення діяльності Реформатів як окремого відгалуження францисканського руху. На прикладі цих об'єктів простежується еволюція архітектурно-стилістичних особливостей монастирських будівель – від аскетично-суворих, позначених рисами пізнього ренесансу, до періоду розвиненого бароко, коли до створення монастирських комплексів долучилися відомі італійські архітектори Антоніо Кастелло та Паоло Фонтана. Архітектурна спадщина Реформатів XVII–XVIII ст. в Україні заслуговує на подальше вивчення.

¹ Обсерванти (лат. *Observatio* – застереження, додержування) – католицькі монастирські ордени, які відокремилися від материнських згромаджень під гаслом повернення до суворіших правил, встановлених засновниками цих орденів.

² Монастир надано Реформатам у 1519 році, монастирський костел освячено у 1450 році.

³ У перекладі з італійської – «мала реформа».

⁴ *Encyklopedia Katolicka*. – Lublin, 1989. – Т. V, KUL.

⁵ Бернардинами в Речі Посполитій називали францисканців, що в 1453 році осіли при костелі Святого Бернарда в Кракові та особливо суворо дотримувалися вимог статуту свого ордену.

⁶ Нині на території Республіки Польща.

⁷ О. О. *Franciszkanie-Reformaci w Polsce. Wykaz klasztorow*.

⁸ *Encyklopedia Katolicka*.

⁹ Завещание (Франциск Ассизский).

¹⁰ *Blachut A. J. Architektura zespolow klasztornych reformatow Malopolskich w XVII wieku. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, t. XXIV, Z. 3. 1979; *Blachut A. J. Budownictwo Malopolskiej prowincji reformatow w XVII wieku w swietle ustawodawstwa zakonnego. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, t. XXIV, Z. 2. 1979.

¹¹ У перекладі з латинської – Голгофа.

¹² Завещание (Франциск Ассизский).

¹³ *Blachut A. J. Architektura zespolow klasztornych reformatow Malopolskich w XVII wieku*.

¹⁴ Мурований кляштор був зведений дещо пізніше – в 1650–1955 роках. У 1718 році монастирські будівлі згоріли та були відбудовані за рахунок зібраних пожертв у 1721 році; *Shematyzm prowincji Matki Bozej Anielskiej O. O. Franciszkanow-Reformatow w Polsce*. – Krakow, 1971.

¹⁵ *Rys historyczny kosciola I klasztorzu Sw. Rodziny Franciszkanow Reformatow we Lwowie (w oparciu o zrodla znajdujace sie w Archiwum Preowincji Franciszkanow Reformatow w Krakowie)*. Машинопис.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. «Центр Європи». – Л., 2008.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Rys historyczny kosciola I klasztorzu Sw. Rodziny Franciszkanow Reformatow we Lwowie*.

²⁰ На території Республіки Польща.

²¹ *S. Lenartowicz. Kosciol P.W. Wniebowzicia Panny Marii I klasztor O. O. Franciszkanow-Reformatow w Sadowej Wiszni. Materiały do dziejow sztuki sakralnej. Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa Ruskiego*. – Krakow, 1995. – Т. 3.

²² *S. Lenartowicz. Kosciol P.W. Wniebowzicia Panny Marii I klasztor O. O. Franciszkanow-Reformatow...*

²³ *J. Kowalczyk. Kierunki w poznobarokowej architekturze sakralnej na Woluniu. «Sztuka kresow wschodnich»*. – Krakow, 1994.

²⁴ РДІА в Санкт-Петербурзі. – Ф. 822, оп. 12, сп. 3, мікрофільм.

²⁵ *J. Kowalczyk*. Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu...

²⁶ На думку А. Бетлея, автором проекту був П. Гжицький.

²⁷ Stanisławow. Miejscowości (машинопис).

²⁸ РДІА в Санкт-Петербурзі. — Ф. 821, оп. 150, сп. 558, арк. 1, 2.

²⁹ На думку Є. Ковальчика, автором проекту будівництва костелу Домініканців у Вінниці був П. Фонтана.